

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ КАРТИНИ СВІТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ І МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Шелестова Л. В.

ВСТУП

Вивчення картини світу особистості базуються на можливості репрезентації індивідуумом власних уявлень про будь-що (будь-кого) за допомогою слів або образів (музичних, пластичних, зображувальних). Стосовно дітей доцільно вивчати як вербальні, так і образні уявлення, використовувати паралельно методи опитування та проєктивні методики¹.

Обґрунтовуючи методи дослідження картини світу старших дошкільників та молодших школярів, ми виходили з того, що їхня картина світу є системою уявлень про світ та про себе у ньому; системою цінностей та ставлень до світу, що регулює їх життєдіяльність у певному культурному і природному середовищі. У картині світу науковці виділяють когнітивний (елементарні знання про світ, його закономірності), емоційно-ціннісний (емоційні реакції, мотиви, оцінні судження) та діяльнісний (поведінка, спрямованість вчинків, творче начало) компоненти.

Реалізація системного підходу до вивчення картини світу дітей досліджуваного віку потребує виділення критеріїв та показників оцінювання, рівнів та типів її сформованості. Критеріями сформованості картини світу є: якість уявлень про світ (когнітивний компонент); особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу (емоційно-ціннісний компонент); характер взаємодії зі світом (діяльнісний компонент).

Показники якості уявлень про світ: збалансованість, реалістичність, усвідомленість, системність. Показниками емоційно-ціннісного ставлення до світу є емоційні реакції; зміст оцінних суджень; мотиви ставлення до світу. Показники характеру взаємодії зі світом: спрямованість вчинків; характер поведінки; прояви творчості.

Оскільки картина світу є складним утворенням, важко виділити інтегративні показники цього феномену в єдності когнітивного,

---

¹ Шелестова Л.В. Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія. Київ, Фенікс, 2016.

емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів. Тому доречно виділяти типи картини світу за кожним із компонентів окремо.

1. Критерії та показники сформованості картини світу

Серед критеріїв оцінювання рівня сформованості картини світу науковці називають такі: когнітивна складність світосприймання, емоційний фон²; точність, широта, функціональність, узагальненість, диференційованість уявлень про навколишній світ³; інтегральні критерії: повнота образу; глибина ціннісно-сислового осягнення світу; характер взаємодії зі світом, базові регулятиви поведінки; функціональні критерії: володіння базовими відомостями про світ (не нижче за рівень державного освітнього стандарту); оперування сучасними методами пізнання (системний, синергетичний, інформаційний підходи); володіння загальнонавчальними (міжпредметними) уміннями та прийомами рефлексії; володіння техніками комунікації⁴; наявність уявлень про світ та стійкої самооцінки; емоційне ставлення до навколишньої дійсності, наявність пізнавального інтересу та самостійності; відображення в діяльності дитини уявлень про навколишній світ, які збагачені новими знаннями та особистим досвідом⁵

Аналіз виділених авторами критеріїв свідчить про те, що вони мають загальний характер, не дають можливості диференціювати уявлення за основними сферами буття, недостатньо чітко виявляють компоненти уявлень, зокрема діяльнісний, що особливо важливо для нашого дослідження. Це враховувалося нами під час розробки власних критеріїв та показників. Орієнтуючись на складники картини світу (когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний), виділено такі критерії: якість уявлень про світ; особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу; характер взаємодії зі світом.

Кожен із критеріїв конкретизований у показниках (табл. 1). На основі критеріїв та отриманих у ході аналізу емпіричних даних виділено типи картин світу. Специфіку прояву кожного типу визначає

---

² Бушай І.М. Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 407 с.

³ Косымова А.Н. Изучение и коррекция представлений об окружающем мире младших школьников с нарушениями интеллектуального развития : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Иркутск, 2006. 193 с.

⁴ Кузибецкий И.А. Формирование личностной информационной картины мира старшекласников с применением компьютерных технологий образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2003. 239 с.

⁵ Русевич В.В. Педагогические условия формирования образа мира у детей 5–7 лет : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2009. 210 с.

різне поєднання показників та міра їх прояву. Остання врахована в оцінюванні балами.

Послідовно охарактеризуємо міру прояву показників та відповідні типи картини світу у дітей п'яти – семи років стосовно когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів.

Показниками першого критерію є: збалансованість, повнота знань про світ (орієнтація в основних складниках світу, елементарних можливостях його збереження, правилах безпечної поведінки у світі); реалістичність, адекватність знань про світ (розуміння об'єктивності реального світу, відповідність реальному стану справ, елементарна розсудливість); усвідомленість знань про світ (розуміння сутності елементарних явищ, їх називання та віднесення до певних категорій); системність знань про світ (елементарне розуміння цілого і його складових частин, бачення елементарних зв'язків і відношень між об'єктами світу).

Високою мірою прояву показників когнітивного компонента картини світу вважалися: збалансованість та повнота знань дитини про чотири сфери буття людини – природу, суспільство, людину (власне «Я»), культуру; наявність знань про окремі можливості збереження об'єктів пізнання та правила безпечної поведінки з ними, здатність пояснити їх; повна відповідність знань про об'єкти пізнання з різних сфер буття реальності; розуміння сутності елементарних явищ дійсності, структурування об'єктів пізнання; бачення цілого, його складових частин та зв'язків між ними.

Достатньою мірою прояву показників когнітивного компонента картини світу вважалися: часткова збалансованість та повнота знань дитини про основні сфери буття, нестача знань про одну із чотирьох сфер буття; наявність знань про окремі можливості збереження об'єктів пізнання та правила безпечної поведінки з ними, недостатня здатність пояснити їх; відповідність знань про об'єкти пізнання з різних сфер буття не завжди відповідає реальності; часткове розуміння сутності елементарних явищ дійсності, наявність незначних проблем зі структуруванням об'єктів пізнання; наявність незначних проблем з баченням цілого, його складових частин та зв'язків між ними.

Середньою мірою прояву показників когнітивного компонента картини світу вважалися: значний дисбаланс у знаннях дитини про основні сфери буття, нестача знань про дві із чотирьох сфер буття; наявність знань лише про окремі можливості збереження об'єктів пізнання та правила безпечної поведінки з ними, нездатність їх пояснити; часткова нереалістичність уявлень про об'єкти пізнання з різних сфер буття; слабке розуміння сутності елементарних явищ дійсності, наявність значних проблем зі структуруванням об'єктів пізнання; слабо розвинена здатність бачити ціле, його складові частини та зв'язки між ними.

Таблиця 1

**Критерії та показники сформованості картини світу
з урахуванням її компонентів**

№ з/п	Компоненти картини світу	Критерії	Показники
1	Когнітивний	Якість уявлень про світ	<i>Збалансованість</i> (орієнтація в основних складниках світу, елементарних можливостях його збереження, правилах безпечної поведінки у світі);
			<i>реалістичність</i> (розуміння об'єктивності реального світу, відповідність реальності);
			<i>усвідомленість</i> (розуміння сутності елементарних явищ, їх називання та віднесення до певних понять, елементарна розсудливість);
			<i>системність</i> (елементарне розуміння цілого і його складових частин, бачення елементарних зв'язків і відношень між об'єктами світу)
	Емоційно-ціннісний	Особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу	<i>Емоційні реакції</i> у процесі взаємодії з об'єктами пізнання (вид емоційної реакції – пізнавальний інтерес, радість, байдужість тощо; сила емоційної реакції – виразність, щирість тощо);
			<i>зміст оцінних суджень</i> щодо світу (позитивне / негативне ставлення до об'єкта пізнання, його цінність для особистості);
			<i>мотиви</i> у ставленні до світу (опора на моральні норми та цінності);
3	Діяльнісний	Характер взаємодії зі світом	<i>спрямованість вчинків</i> щодо світу (моральні / аморальні, орієнтація на збереження / руйнування);
			<i>характер поведінки</i> у світі (безпечна / небезпечна для себе та для інших);
			<i>прояви творчості</i> стосовно світу (здатність / нездатність виявляти творчість)

Низькою мірою прояву показників когнітивного компонента картини світу вважалися: повний дисбаланс у знаннях дитини про основні сфери буття, нестача знань про три із чотирьох сфер буття; наявність мінімальних знань про можливості збереження об'єктів пізнання та правила безпечної поведінки з ними; значна нереалістичність уявлень про об'єкти пізнання з різних сфер; відсутність чіткості й осмисленості у розумінні сутності елементарних

явищ дійсності, нездатність структурувати об'єкти пізнання; нездатність бачити ціле, його складові частини та зв'язки між ними.

Висока міра прояву показників характерна для когнітивно складної картини світу (13–16 балів); достатній мірі відповідає відносно когнітивно складна (9–12 балів); середній – когнітивно спрощена (5–8 балів); низькій – когнітивно проста (1–4 бали).

Показниками другого критерію є: емоційні реакції дітей у процесі взаємодії з об'єктами пізнання (вид емоційної реакції – пізнавальний інтерес, радість, байдужість тощо; сила емоційної реакції – виразність, щирість тощо); зміст оцінних суджень щодо світу; мотиви ставлення до світу, опора на моральні норми та цінності.

Високою мірою прояву показників емоційно-ціннісного компонента картини світу вважалися: радість та яскраво виражений інтерес до пізнання світу (природи, суспільства, людини, культури), захоплення, задоволення від процесу пізнання; щирість у виявленні почуттів щодо об'єктів пізнання; моральне спрямування оцінних суджень, позитивне ставлення до світу; орієнтація на моральні цінності у власному житті.

Достатньою мірою прояву показників емоційно-ціннісного компонента картини світу вважалися: помірно виражений інтерес до пізнання світу (природи, суспільства, людини, культури), зацікавленість процесом пізнання; часткова щирість у виявленні почуттів щодо об'єктів пізнання; часткова адекватність емоційної реакції певній ситуації; загалом моральне спрямування оцінних суджень, загалом позитивне ставлення до світу; не однакова значущість моральних цінностей у різних ситуаціях.

Середньою мірою прояву показників емоційно-ціннісного компонента картини світу вважалися: помірно-виражений інтерес до пізнання чотирьох основних сфер буття (природи, суспільства, людини, культури); байдужість у виявленні почуттів щодо об'єктів пізнання; часткова адекватність емоційної реакції певній ситуації; формально моральне спрямування оцінних суджень, поєднання позитивного і негативного у ставленні до світу; ситуативна орієнтація на моральні цінності, переважання орієнтації на зовнішні вимоги дорослого.

Низькою мірою прояву показників емоційно-ціннісного компонента картини світу вважалися: слабо виражений інтерес до пізнання чотирьох основних сфер буття (природи, суспільства, культури), переважання інтересу до себе; байдужість у виявленні почуттів щодо інших об'єктів пізнання (окрім себе); неадекватність емоційної реакції певній ситуації; негативне спрямування оцінних суджень, недобррозичливе, інколи, вороже ставлення до світу; нездатність висловити власне ставлення до об'єктів пізнання; орієнтація на задоволення власних потреб без урахування потреб інших, орієнтація

переважно лише на власний життєвий досвід, відсутність орієнтації на зовнішні вимоги.

Висока міра прояву показників характерна для гуманістичної збалансовано-моральної картини світу (10–12 балів); достатній мірі відповідає гуманістична суперечливо-моральна (7–9 балів); середній – індиферентна (проміжна) (4–6 балів); низькій – егоцентрична, аморальна (1–3 бали).

Показниками третього критерію є: спрямованість вчинків щодо світу (моральні / аморальні вчинки, орієнтація на збереження / руйнування); характер поведінки у світі (безпечна / небезпечна для себе та для інших); прояви творчості стосовно світу (здатність / нездатність виявляти творчість у взаємодії зі світом).

Високою мірою прояву показників діяльнісного компонента картини світу вважалися: здійснення моральних вчинків, баланс власних потреб та потреб інших; прагнення зберігати різні об'єкти пізнання, доглядати за ними; використання отриманих знань для встановлення безпечних контактів з об'єктами пізнання; вияв ініціативи, продукування ідей щодо використання і збереження об'єктів пізнання та їх реалізація.

Достатньою мірою прояву показників діяльнісного компонента картини світу вважалися: здійснення переважно моральних вчинків, ситуативний баланс власних потреб та потреб інших; часткове, ситуативне прагнення зберігати об'єкти пізнання, доглядати за ними; встановлення загалом безпечних контактів з об'єктами пізнання; вияв ініціативи разом з дорослим щодо використання та збереження об'єктів пізнання, спільне продукування ідей та їх реалізація.

Середньою мірою прояву показників діяльнісного компонента картини світу вважалися: вчинки мають формально моральний характер і здійснюються під зовнішнім впливом дорослих, порушений баланс між власними потребами та потребами інших; ситуативне, під зовнішнім впливом дорослих, виявлення прагнення зберігати об'єкти пізнання, доглядати за ними; ситуативне, під впливом дорослих, використання отриманих знань для встановлення безпечних контактів з об'єктами пізнання; відсутність ініціативи та прояву творчості щодо використання та збереження об'єктів пізнання, водночас долучення до реалізації творчих ідей дорослого.

Низькою мірою прояву показників діяльнісного компонента картини світу вважалися: вчинки часто мають аморальний характер, порушений баланс між власними потребами та потребами інших; слабо виражене прагнення зберігати різні об'єкти пізнання, доглядати за ними; недостатнє використання отриманих знань для встановлення безпечних контактів з об'єктами пізнання; відсутня ініціатива та прояв творчості

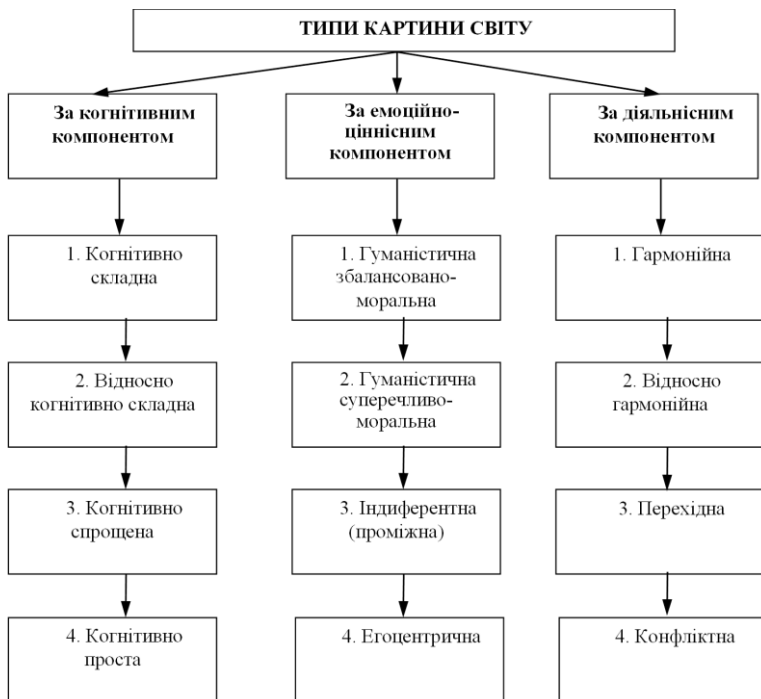
щодо використання та збереження об'єктів пізнання, відсутність бажання долучатися до реалізації творчих ідей дорослого.

Висока міра прояву показників характерна для гармонійної картини світу (10–12 балів); достатній відповідає відносно гармонійна (7–9 балів); середній – перехідна (4–6 балів); низькій – конфліктна (1–3 бали).

2. Типологія картин світу

Наявність великої кількості різноманітних картин світу у дітей п'яти – семи років викликала труднощі у виділенні інтегративних показників картини світу в єдності когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів. Тому доречно виділяти типи картини світу за кожним із компонентів окремо.

Типологія картин світу має розгалужену структуру, а її структурними одиницями виступають певні типи та підтипи (рис. 1).

Рис. 1. Типологія картин світу старших дошкільників і молодших школярів

Пропонована типологія враховує насамперед рівні сформованості когнітивного компонента картини світу, який є основою для розвитку емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів. Останні два складники не меншою мірою позначаються на цій типології, комбінуючись з першим та утворюючи чимало можливих варіантів.

Розробляючи типологію картини світу дітей п'яти – семи років, ми спиралися на філософське розуміння типології як методологічного засобу побудови теоретичної моделі досліджуваного об'єкта. Типологія може здійснюватися на емпіричному та теоретичному рівнях. Для першої властива кількісна обробка й узагальнення експериментальних даних, фіксація стійких ознак схожості та відмінності, систематизація та інтерпретація отриманого матеріалу. Теоретична типологія передбачає побудову ідеальної моделі об'єкта, узагальнене вираження ознак⁶. Типологія будь-чого (природних та соціальних об'єктів, явищ, процесів тощо) є результатом процесу систематизації (класифікації) – розподілу об'єктів чи явищ на групи залежно від спільних і відмінних ознак: до однієї групи потрапляють за спільністю, до різних – за відмінністю ознак. Цей процес виступає завершальною ланкою узагальнення, яке полягає у виявленні спільних сутнісних ознак, характерних для певних об'єктів чи явищ, та відображенні, описі цих ознак за допомогою певного поняття⁷. Стосовно типології картин світу дітей п'яти – семи років ці положення інтерпретуємо так: для будь-яких індивідуальних картин світу спільною сутнісною ознакою є наявність когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів уявлень про світ; залежно від особливостей кожного з цих компонентів у досліджуваній категорії дітей можна виділити певні типи картин світу і поділити їх на відповідні групи (підтипи). Наша типологія базується на отриманих у ході експерименту даних, тому є емпіричною.

3. Методи дослідження когнітивного компонента картини світу

Збір емпіричної інформації про когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти картини світу необхідно здійснювати за допомогою низки методів.

Для отримання якнайбільш об'єктивних даних про *когнітивний компонент картини світу* доречними є такі методи: індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття; адаптована діагностична методика О. Романової і О. Потьомкіної «Картина світу»;

---

⁶ Моисеева А.П. Основы теории коммуникации. Томск : Том. политехн. ун-т, 2004. 128 с.

⁷ Бахмутский А. Доминант понятия «система». *Системные исследования и управление открытыми «системами»*. Хайфа, 2007. Вып. 3. С. 9–19.

усне опитування дітей «Що таке світ?»); адаптована для дітей п'яти – семи років методика С. Домішкевича «ДОС»; тестові завдання.

Обґрунтуємо вибір кожного з цих методів і охарактеризуємо їх докладніше.

1. Індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття.

Дослідники уявлень дітей про навколишній світ відзначають, що досить добре розробленим для цієї мети діагностичним методом є бесіда⁸. Водночас вчені підкреслюють і слабкість цього методу. Так, у ході бесіди дитина виступає об'єктом, а не суб'єктом діагностики. Дитину можуть питати про те, що для неї не є значущим, з чим вона не зустрічалася у реальному житті. До того ж відповіді дітей можуть бути завчені під впливом дорослих. Стандартна бесіда такого типу не відображає особливостей суб'єктивного ставлення дитини до світу. У бесіді досить складно охопити усі сфери уявлень, які мають бути сформовані у дитини. Короткі відповіді дітей не можуть дати повної картини про їхні уявлення. Цей метод годиться для особистісно орієнтованої, неформалізованої діагностики.

Нами розроблено спеціальні опитувальники для дітей, що стосуються різних сфер буття: природи, людини, суспільства та культури (зокрема, стосовно предметного світу як найбільш освоєної дитиною складової частини культури). Вони дають можливість у процесі індивідуальної бесіди з кожною дитиною з'ясувати особливості сформованості її картини світу: якість знань про світ, характер її ставлення до світу та характер взаємодії зі світом.

Опитувальники містять досить велику кількість запитань, тому опитування проводимо з кожною дитиною протягом трьох-чотирьох днів, щоб уникнути перевтоми дітей. Результати опитування фіксуємо, після чого аналізуємо за критеріями оцінювання когнітивного компонента картини світу і заносимо у відповідний бланк. Середній арифметичний бал за результатами опитування фіксуємо у загальній таблиці.

2. Адаптована діагностична методика О. Романової і О. Потьомкіної «Картина світу» (передбачає залучення дитини до малювання).

На думку вчених, висновок про сформованість різних уявлень краще робити, надавши дитині можливість спиратися на матеріал, що сприймається чуттєво. Зазначеним умовам задовольняє залучення

---

⁸ Психолого-педагогическая диагностика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / И.Ю. Левченко, С.Д. Забрамная, Т.А. Добровольская [и др.]. Москва : Академия, 2003. 320 с.

респондентів до малювання світу. У психології обґрунтовано використання малюнка як проєктивної методики. Малюнок надає людині можливість самій проєктувати навколишню дійсність та інтерпретувати її на власний розсуд; у ньому значною мірою відображено настроїв, почуття, уявлення, ставлення до світу. І хоча малюнок як метод дослідження не характеризується науковою суворістю та однозначністю й не дає можливості виміряти певні внутрішні властивості особистості, на думку психологів, він є інформативним, високогуманним, коректним, особливо стосовно внутрішнього «Я» людини⁹.

Малюнок є одним із ефективних засобів дослідження картини світу за рядом показників: він є способом експлікації картини світу; забезпечує можливості як знакової, так і символічної передачі змісту; зображення пов'язане з основним для людини каналом сприйняття – зором, а процес малювання також тісно пов'язаний із руховою сферою (малюнок – це зафіксований рух); він однаково доступний як дітям, так і дорослим; досить часто навички малювання дорослого не набагато кращі від навичок малювання дитини; психологічною практикою і значною кількістю досліджень доведено високу проєктивність малюнка, яка пов'язана з безкінечною пластичністю його форми, змісту, рухливою природою; для малювання і його продуктів властива часова і просторова компактність; малювання полегшує демонстрацію тих складників внутрішнього світу особистості, які вона свідомо приховує або не в змозі безпосередньо описати словами; малювання дає змогу буквально отримати картину світу¹⁰.

Отже, не викликає сумніву, що образотворча діяльність загалом і малювання зокрема є цінними у вивченні уявлень. Проте у разі малювання дитиною світу, як вона його уявляє, дитина зазвичай зображує найбільш значущі для себе об'єкти, що можуть мати й символічне значення. Уявлення про світ у цьому разі вивчаються опосередковано, через аналіз картини. Наразі ця методика виявляє не лише зміст уявлень про навколишній світ, а й їхнє емоційне забарвлення.

Є ще одна особливість: часто якість і зміст малюнків залежать від навченості дитини малювання. Такі технічні труднощі знімаються у експериментально-психологічних методиках, що передбачають використання готових зображень – спеціально розроблених серій

---

⁹ Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.

¹⁰ Яньшин П.В. Семантика пространственного рисунка в контексте языка невербальных значений. *Вестник МГУ. Сер. 14 : Психология*. Москва, 1989. № 1. С. 45–51.

різних зображень, до того ж таких, де всі об'єкти знайомі дитині. Однак і тут є певні ускладнення. Наприклад, дитина п'яти – семи років здатна адекватно зрозуміти те, що зображено, але не завжди може дібрати відповідні формально-логічні структури для того, щоб скласти повне і логічне оповідання про події, що відбуваються.

Вибір нами методики О. Романової і О. Потьомкіної також зумовлений існуванням у психолого-педагогічній науці положення про те, що картину світу дитини можна зрозуміти ззовні тоді, коли вона певним чином матеріалізована (у вигляді малюнка, фігури із пластиліну тощо). На думку М. Осоріної, саме на прикладі малюнка можна прослідкувати основи побудови дитиною споглядальної картини світу, проаналізувати розуміння того, як він влаштований. Тобто малюнок у цьому віці виконує роль моделі світу, в якій відображуються уявлення дитини про нього і які дитині цього віку часто важко передати словами¹¹. Обираючи цю методику, ми також виходили з того, що малювання є природною діяльністю для дітей п'яти – семи років. Тому процес малювання нею світу буде психологічно комфортним та емоційно привабливим.

Як і в методиці О. Романової і О. Потьомкіної, кожній дитині індивідуально пропонуємо намалювати світ. У нашій інтерпретації завдання має таке формулювання: «Намалюй світ, як ти його уявляєш. Можеш малювати все, що забажаєш, що вважаєш за потрібне». Експериментатор попереджає дитину, що уміння малювати не має жодного значення, малюнок не буде оцінюватися ніякими балами. Респондентам пропонуємо самостійно обрати інструмент для малювання: ручка, олівці, фломастери. Час виконання роботи не обмежується.

Способи аналізу малюнків у нашій методиці відрізняються від методики О. Романової і О. Потьомкіної. Аналізуючи дитячі малюнки, ми враховували:

– кількість зображених дитиною об'єктів із різних сфер буття та які саме об'єкти зображувалися (що є ознакою об'єктивованості і значущості для неї цих сфер); серед сфер буття – природа (Космос, Земля), суспільство (сім'я, інші люди, людство), людина (Я-фізичне, Я-психічне, Я-соціальне) та культура (предметний світ, мистецтво)¹²;

---

¹¹ Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 304 с.

¹² Философия культуры. Становление и развитие / под ред. М.С. Кагана, Ю.В. Перова, В.В. Прозерского, Э.П. Юровской. Санкт-Петербург : Лань, 1998. 448 с.

– міру їх впорядкованості: зображення хаотичні (невпорядковані уявлення) чи між ними існують зв'язки, певна цілісність (впорядковані уявлення).

Зображення, що стосуються певної сфери буття, відносимо до однієї групи. Так, серед зображень у сфері «Природа» можуть бути дві групи: одна стосується природи Космосу, інша – природи Землі; серед зображень у сфері «Суспільство» можуть бути три групи: одна стосується родини, друга – інших людей, третя – людства тощо. Виходячи з цих особливостей, малюнки варто проаналізувати та оцінювати у двох аспектах: збалансованість у зображенні зазначених сфер буття; тематичний склад малюнків.

Аналізуючи дитячі малюнки, відносимо їх до певного типу картини світу за когнітивним компонентом (табл. 2). Результати аналізу дитячих малюнків оцінюємо у балах. Якщо дитина відобразила об'єкти з чотирьох сфер буття у своєму малюнку, отримувала 4 бали; якщо відобразила об'єкти з трьох сфер, отримувала 3 бали; якщо відобразила об'єкти з двох сфер – 2 бали; якщо відобразила об'єкти з однієї сфери – 1 бал. Отримані результати по кожній дитині заносимо у спеціальний бланк для подальшої обробки.

Хоч ця методика стосується переважно когнітивного компонента, вона дає можливість частково виявити і ставлення дітей до навколишнього світу, адже орієнтує дитину на малювання за вибором. Тому в протоколах спостереження за процесом виконання дітьми цього завдання фіксуємо: їхні коментарі та пояснення щодо зображеного на малюнку (тобто певне бачення світу, окремих подій, явищ); емоційні реакції на зображене (певне ставлення до світу); міру активності, включеності дитини у виконання завдання.

3. Усне опитування дітей «Що таке світ?».

Припущення, що завдання намалювати малюнок, який відображує світ, може актуалізувати тільки найпоширеніші уявлення про нього (тобто зафіксує лише поверхневий шар), зумовило необхідність використати ще індивідуальне усне опитування дітей. Опитування проводимо в окремій кімнаті, в якій присутні лише дитина та інтерв'юєр. Він не коментує висловлювання дітей і не намагається звести розмову до заздалегідь запланованого результату; з'ясовує такі запитання: «Як ти розумієш, що таке світ?», «Назви, із яких частин складається світ», «Де в світі є ти?». Дані усного опитування необхідно порівняти з результатами аналізу малюнка кожної дитини, після чого зробити попередні узагальнені висновки щодо уявлень досліджуваного про світ.

**Типи картини світу старших дошкільників і молодших школярів
за когнітивним компонентом
(згідно з проєктивною методикою «Картина світу»)**

№ з/п	Типи картини світу	Показники	
		кількість відображених сфер буття	види поєднання відображених сфер буття
1	Когнітивно складна	Чотири	Природа + Культура + Інші люди + Людина.
2	Відносно когнітивно складна	Три	А. Природа + Культура + Людина. Б. Природа + Культура + Інші люди. В. Природа + Інші люди + Людина. Г. Культура + Інші люди + Людина
3	Когнітивно спрощена	Дві	А. Природа + Культура. Б. Природа + Людина. В. Природа + Інші люди. Г. Культура + Людина. Д. Культура + Інші люди. Е. Інші люди + Людина.
4	Когнітивно проста	Одна	А. Природа. Б. Культура. В. Інші люди. Г. Людина

Аналогічно до оцінювання малюнків дітей, оцінюємо їхні відповіді на запитання. Інтерв'юер фіксує, які сфери буття та об'єкти, що до них належать, називає дитина. Якщо дитина називає об'єкти з чотирьох сфер буття, вона отримує 4 бали; з трьох сфер буття – 3 бали; з двох сфер буття – 2 бали; називала об'єкт з однієї сфери – 1 бал. Отримані результати по кожній дитині заносимо у спеціальний бланк для подальшої обробки.

4. Адаптована для дітей п'яти – семи років методика С. Домішкевича «Дитячий образ світу» (ДОС)¹³. Оскільки ми знайшли у літературі лише опис цієї методики, довелось, відповідно до її сутнісних положень, самостійно розробити стимульний матеріал. Створено картину, що містить зібрані в єдиний сюжет зображення з таких тем: «Будинок», «Сім'я», «Дитячий садок», «Відпочинок»,

¹³ Домішкевич С.А. Функционально-уровневый подход к психодиагностике и коррекции познавательной деятельности в норме и при отклонениях в развитии. *Дефектология*. 2005. № 4. С. 47–54.

«Місто», «Природа та явища природи», «Дикі та домашні тварини», «Транспорт», «Праця людей».

На першому етапі методики пропонуємо дитині розглянути малюнок, а потім відповісти на запитання стосовно зображеного на малюнку: «Розкажи, що відбувається на цій картині. Де би ти хотів (ла) опинитися на цій картині? Чому? Де ти не хотів (ла) би опинитися? Чому? Як би ти назвав (ла) цю картину?». Аналіз відповідей на запитання дає можливість отримати дані про зміст уявлень дитини, їх повноту, реалістичність та усвідомленість. Виходячи із того, яку назву картини дають діти, можна дійти висновків про системність знань дитини, її розуміння цілого і складових частин. Відповіді дітей оцінюємо в балах за вищеописаними критеріями і показниками, потім фіксуємо у спеціальній таблиці.

На другому етапі діагностичної методики пропонуємо дітям самостійно сконструювати свою картину під назвою «Світ» зі стимульного матеріалу – окремих зображень з різних сфер буття людини: люди, тварини, ландшафт, будівлі, транспорт тощо. Кількість елементів, які дитина може використовувати, не обмежується. Набір містить по 10–15 однакових елементів.

Здійснюючи аналіз робіт дітей, ми виходили з таких міркувань: загальна кількість використаних дитиною зображень вказує на певне орієнтування у світі; кількість використаних однакових зображень засвідчує їх пріоритетність для дитини (спрямованість інтересу); сфери буття, яких стосуються дібрані дитиною зображення, також вказують на ставлення дитини до них; спосіб компоновання зображень вказує на розуміння зв'язків між об'єктами та явищами світу, сферами буття, також частково і на характер взаємодії дитини зі світом, оскільки може відображувати певні конфлікти (у природі та суспільстві).

Кількісна обробка даних передбачає підрахунок загальної кількості використаних елементів та кількості елементів, які стосуються певної категорії змісту. Відповіді дітей оцінюємо в балах за вищеописаними критеріями і показниками, потім фіксуємо у спеціальній таблиці. Виходячи з того, що методика ДОС має два складники, виводимо середній арифметичний бал.

5. Тестові завдання.

Нами розроблено спеціальну серію завдань на виявлення змісту уявлень дітей про основні сфери буття та їх зв'язки відповідно до системності як критерію сформованості когнітивного компонента картини світу.

Завдання 1.

Дітям пропонуємо розглянути 8 карток, на яких написано назви різних складових частин світу. На 4-х картках намальовано малюнки та

написано назви основних сфер буття (людина, суспільство, природа, культура), на решті 4-х – назви об'єктів і явищ, що належать до цих сфер (дерева, фортепіано, дитсадок, мрії). Діти повинні з'ясувати належність об'єктів до певної сфери буття і співвіднести їх між собою.

Це завдання на узагальнення та систематизацію. Дитина має виділити 4 поняття (назви основних сфер буття), якими описуються всі інші, означені в завданні складники світу. Отже, завдання дає можливість виявити знання основних сфер буття, усвідомлення складових компонентів цих сфер. Дитина має розуміти, що дерева – складник природи; мрії стосуються людини; дитсадок стосується суспільства; фортепіано – об'єкт культури.

Якщо дитина виконала повністю завдання (виділила чотири сфери буття і відповідні об'єкти до них), вона отримує 4 бали; якщо дитина має лише три правильні відповіді, вона отримує 3 бали; якщо дитина дала дві правильні відповіді – отримує 2 бали; якщо 1 правильну відповідь – 1 бал.

Завдання 2.

На столі знаходиться 20 карток із зображенням різних об'єктів і явищ світу. Дитині необхідно поділити картки на групи залежно від того, до яких основних складників світу (природа, суспільство, людина, культура) ці об'єкти та явища належать. До кожної сфери буття на картках написано назви п'яти об'єктів і явищ: ранкова гімнастика, їжа, руки, усмішка, цікаві заняття (людина); магазин, дитячі ігри, допомога іншим, школа, лікарня (суспільство); зірки, сніг, звірі, квіти, луги (природа); одяг, виставка, книжки, трактор, картина (культура).

Це завдання на систематизацію. Результати його виконання оцінюються залежно від кількості визначених дитиною об'єктів і явищ у складі основних сфер буття: 4 бали: 16–20 об'єктів; 3 бали: 11–15 об'єктів; 2 бали: 6–10 об'єктів; 1 бали: 1–5 об'єктів. Середній арифметичний бал за виконання двох тестових завдань заносимо у спеціальну таблицю.

Результати дослідження когнітивного компонента картини світу кожної дитини отримуємо на основі середнього арифметичного від результатів за кожним із описаних вище п'яти методів.

4. Методи дослідження емоційно-ціннісного компонента картини світу

Для отримання якнайбільш об'єктивних даних про *емоційно-ціннісний компонент картини світу* ми використали комплекс методів: спостереження; індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття; методика «Круг»; методика «Чарівник».

1. Спостереження.

Спостереження здійснюємо у ході використання методики «Картина світу», а також систематично у навчально-виховному процесі. Нагадаємо: хоч методика слугує переважно для отримання інформації про когнітивний компонент картини світу, вона дає можливість частково виявити і ставлення дітей до навколишнього світу, адже орієнтує дитину на малювання за своїм вибором. У протоколах спостереження за процесом виконання дітьми цього завдання доречно фіксувати: коментарі та пояснення дитини щодо зображеного на малюнку (тобто певне бачення дитиною світу, окремих подій, явищ); емоційні реакції на зображене (певне ставлення до світу); міру активності, включеності дитини у виконання завдання.

Окрім того, педагог має спостерігати за дитиною під час гри, на прогулянках, на заняттях і фіксувати у протоколах спостережень оцінні судження стосовно різних об'єктів пізнання. Результати спостережень оцінюємо в балах за певними показниками і фіксуємо у спеціальній таблиці.

2. Індивідуальне усне опитування дітей стосовно основних сфер буття.

Про важливість бесіди у з'ясуванні уявлень дітей про навколишній світ зазначалося вище. Нами розроблено опитувальники, що стосуються різних сфер буття: природи, людини, суспільства та культури, дають можливість у ході індивідуальної бесіди з кожною дитиною з'ясувати особливості сформованості її картини світу. Особливості ставлення дітей п'яти – семи років до світу з'ясуємо за допомогою опитування. Відповіді дітей оцінюємо в балах за певними показниками і заносимо у спеціальну таблицю¹⁴.

3. Методика «Круг».

Для вивчення ставлення дітей до світу ми розробили методику «Круг». Вона передбачає використання такого стимульного матеріалу: аркуш паперу із зображенням круга діаметром 20–25 см. Круг поділено на чотири однакові частини, що відображують основні сфери буття (природа, суспільство, людина, культура). На частинах є відповідні надписи. Дитина має зафарбувати ці частини різними кольорами, залежно від важливості для себе кожної зі сфер. Діти виконують завдання на основі готового малюнка.

Для дитини завдання має таке формулювання: «На папері ти бачиш круг, так умовно ми зобразили світ. Круг поділений на чотири частини. Порахуй їх. Ці частини показують, з чого світ складається. Бачиш, на

---

¹⁴ Л.В. Шелестова, Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія. Київ, Фенікс, 2016.

них є надписи. Прочитай їх: природа, суспільство, культура, людина (тобто ти сам (а) і кожна людина є частиною світу). Зафарбуй ці частини різними кольорами: червоним – найважливіші для тебе, жовтим – менш важливі, зеленим – ще менш важливі, синім – ті, що мають для тебе найменше значення. Якщо для тебе однаково важливі усі чотири (три або дві) сфери, розфарбуй їх однаковим кольором».

Якщо для дитини важливі усі чотири сфери буття, вона отримує 4 бали; якщо важливі три сфери буття, отримує 3 бали; якщо важливі дві сфери – 2 бали; якщо важлива 1 сфера – 1 бал. Результати виконання завдання заносимо у спеціальний бланк.

4. Методика «Чарівник».

Для дослідження ставлення дітей до світу та відповідних мотивів розроблено методику «Чарівник», згідно з якою дітям пропонується виконати роль чарівника. Формулювання завдання для дитини: «Уяви, що ти став чарівником і можеш що завгодно робити зі світом. Що би ти робив з ним? Поясни, чому ти вчинив би саме так?».

Орієнтовні відповіді дітей та бали для оцінювання: «Змінював би світ на краще, поліпшував його, щоб усім було добре жити (бо ми тут живемо) тощо» (4 бали). «Намагався би зберегти світ, бо без нього ми не зможемо жити» (3 бали). «Не робив би нічого, бо не хочу (бо мені це нецікаво тощо)» (2 бали). «Зруйнував би цей світ, бо мені він не подобається, і створив зовсім інший» (1 бал). Результати виконання завдання заносимо у спеціальний бланк.

Результати дослідження емоційно-ціннісного компонента картини світу кожної дитини отримуємо на основі середнього арифметичного від результатів за кожним із описаних вище чотирьох методів.

5. Методи дослідження діяльнісного компонента картини світу

Для отримання якнайбільш об'єктивних даних про *діяльнісний компонент картини світу* доречно використання таких методів: індивідуального усного опитування дітей стосовно різних сфер буття; спостереження.

1. Індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття.

Зміст запитань розробленого нами опитувальника¹⁵ дає можливість виявити характер взаємодії дітей із усіма основними сферами буття: природою, суспільством, культурою, із самою собою. Відповіді дітей оцінюємо в балах за певними показниками і заносимо у спеціальну таблицю.

---

¹⁵ Шелестова Л.В. Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія. Київ, Фенікс, 2016.

2. Спостереження.

Характер взаємодії дітей зі світом доцільно досліджувати за допомогою методу спостереження педагогів під час занять, прогулянок, ігор, природоохоронних акцій тощо. Варто звертати увагу на особливості взаємодії між дітьми, поміж дітьми і дорослими (батьками і сторонніми), поведінку із предметами (у групі, у дворі, на спортивному майданчику тощо) та з природним оточенням. Тобто необхідно аналізувати акти взаємодії дитини з усіма сферами буття людини, включаючи й саму себе (табл. 3).

Таблиця 3

Конкретні показники взаємодії дітей зі світом

Показники гармонійної взаємодії (+)	Сфери взаємодії	Показники конфліктної взаємодії (-)
Добре контактує з іншими людьми, допомагає їм, намагається зупинити аморальні вчинки тощо	<i>Взаємодія з людьми</i>	Не контактує з іншими людьми, не допомагає їм, здійснює аморальні вчинки тощо
Не шкодить довкіллю, намагається зупинити шкідливі дії щодо природи тощо	<i>Взаємодія з природою</i>	Шкодить довкіллю, виявляє байдужість до шкідливих дій щодо природи або схвалює їх тощо
Береже іграшки, навчальне приладдя та інвентар, намагається зупинити шкідливі дії щодо предметів тощо	<i>Взаємодія з культурою</i>	Ламає іграшки, навчальне приладдя та інвентар, не помічає шкідливих дій щодо об'єктів культури або схвалює їх тощо
Здійснює самоконтроль своїх дій, визнає свої помилки, намагається уникати повторення допущених помилок тощо	<i>Взаємодія з собою</i>	Не здійснює самоконтроль своїх дій, не визнає своїх помилок, повторює допущені помилки

Необхідно також фіксувати експериментальні дані у щоденнику спостережень, де кожній дитині відводиться окрема сторінка, і робити позначки щодо спрямованості вчинків дитини, безпечності поведінки, творчості у діях. Педагог оцінює в балах поведінку дітей і визначає середнє арифметичне за всіма чотирма сферами буття, після чого заносить його у спеціальний бланк.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для дослідження когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів картини світу дітей п'яти – семи років доречно використовувати низку методів дослідження. Ці методи повинні взаємодоповнювати один одного і дати можливість отримати якомога об'єктивнішу інформацію про картину світу дітей означеного

віку: з'ясувати їхні образні уявлення про світ; вивчити вербальні уявлення, тобто здатність словесно описати їх; виявити ціннісні й моральні смисли у ставленні до світу; оцінити характер взаємодії зі світом. Водночас вони мають відповідати віковим особливостям дітей п'яти – семи років: домінуванню образних уявлень про світ; схильності до малювання; інтересу до маніпулювання предметами; прагненню до створення «свого власного простору» тощо. Все це дає підстави вважати, що розроблено цілеспрямований комплекс методів, який має достатні потенційні можливості для всебічного дослідження картини світу дітей досліджуваного віку.

АНОТАЦІЯ

У статті актуалізовано актуальність дослідження картини світу старших дошкільників та молодших школярів. Виділено критерії та показники оцінювання сформованості картини світу. Серед критеріїв: якість уявлень про світ (когнітивний компонент); *особливості* емоційно-ціннісного ставлення до світу (емоційно-ціннісний компонент); характер взаємодії зі світом (діяльнісний компонент). Показниками якості уявлень про світ є їх збалансованість, реалістичність, усвідомленість, системність. Показниками емоційно-ціннісного ставлення до світу є емоційні реакції, зміст оцінних суджень, мотиви ставлення до світу. Показниками характеру взаємодії зі світом є спрямованість вчинків, характер поведінки, прояви творчості. Доведено необхідність виділення типів картини світу за кожним із компонентів окремо. За когнітивним компонентом: когнітивно складну, відносно когнітивно складну, когнітивно спрощену, когнітивно просту; за емоційно-ціннісним компонентом: гуманістичну збалансовано-моральну, гуманістичну суперечливо-моральну, індіферентну (проміжну), егоцентричну; за діяльнісним компонентом: гармонійну, відносно гармонійну, перехідну, конфліктну. Обґрунтовано добір методів дослідження картини світу старших дошкільників і молодших школярів за когнітивним, емоційно-ціннісним та діяльнісним компонентами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шелестова Л.В. Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія. Київ, Фенікс, 2016.
2. Бушай І.М. Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 407 с.
3. Косымова А.Н. Изучение и коррекция представлений об окружающем мире младших школьников с нарушениями

интеллектуального развития : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Иркутск, 2006. 193 с.

4. Кузибецкий И.А. Формирование личностной информационной картины мира старшеклассников с применением компьютерных технологий образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2003. 239 с.

5. Русевич В.В. Педагогические условия формирования образа мира у детей 5–7 лет : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2009. 210 с.

6. Моисеева А.П. Основы теории коммуникации. Томск : Том. политехн. ун-т, 2004. 128 с.

7. Бахмутский А. Доминант понятия «система». Системные исследования и управление открытыми «системами». Хайфа, 2007. Вып. 3. С. 9–19.

8. Психолого-педагогическая диагностика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / И.Ю. Левченко, С.Д. Забрамная, Т.А. Добровольская [и др.]. Москва : Академия, 2003. 320 с.

9. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.

10. Яньшин П.В. Семантика пространственного рисунка в контексте языка невербальных значений. *Вестник МГУ. Сер. 14 : Психология*. Москва, 1989. № 1. С. 45–51.

11. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 304 с.

12. Философия культуры. Становление и развитие / под ред. М.С. Кагана, Ю.В. Перова, В.В. Прозерского, Э.П. Юровской. Санкт-Петербург : Лань, 1998. 448 с.

13. Домишкевич С.А. Функционально-уровневый подход к психодиагностике и коррекции познавательной деятельности в норме и при отклонениях в развитии. *Дефектология*. 2005. № 4. С. 47–54.

Information about the author:

Shelestova L. V.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Department of Didactics

Institute of Pedagogy of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine

52-D, Sichovykh Striltsiv str., Kyiv, 04053, Ukraine